

બીજી ભરત્ર્ય જીલ્લા પારિષદ

૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૨૩

આમોદ

૧૫

પ્રમુખ

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તું ભાગ્ય

૦૭૨૩૧૬૨: ૨૫ ન ધર ૩

ગુજરાત વિધાપીઠ અધ્યાપક
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંમત
૧૦૪૪૩

મુદ્રક: રામદાસ મો. ગાંધી, નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંથાલય

[ગુજરાતી કોમ્પીયુટર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૪૪૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૮૩૫ ગુજરાતી ૧૨૪૬

તિથિ ૨૨/૩/૨૪

બીજી ભરત્રય જીલ્લા પરિષદ

(૧૫ એપ્રિલ ૧૯૨૩)

પ્રમુખનું બાપણ

૧૮૪૫ના આજીવનના;

અને કેવા સુખોમાં આવી આવીને કિંમત થયું પડયું છે તે તમે સૌ જાણો છો. આ રથોને તો ' ગુજરાતના નર ' ગણાવવામાં આવેલા વિરાજવાના હતા. તેમણે આખરે આવવા ના પાડી, તમે લોકો ગજરાયા, અને બીજી પ્રમુખ યોગવા નીકળ્યા, અને જોતાં જોતાં પ્રદેશો જ હું જડી ગયા, એટલે મને પકડ્યો! તમે અને એમ વળગી પડો એમાં માફ તો કર્યું નથી ગયું, તમારું ગયું છે. તમે તમને એજાળખનારા, તમારામાં ધૂમનારા બીજા કેટલાક બાહ્ય બોલાવી શકતા હતા. અજ્ઞાત સાહેબ જેવાને બોલાવ્યા હોત તો તમારી બીડ બાંધત, ખાસના ન મળે તો એ બીડના પ્રસંગમાં તમારા ધરનાને—ચંદુભાઈ જેવાને—તમે નીચા હતો તો કર્યું બોલું ન હતું. હું તો બરત્રય જીલ્લાનો ભોમશિયો નથી. જેલનો ભોમશિયો થયો એટલે બધી વાતો ભોમશિયો હકલ એવો બ્રમ તમને થાય, પણ તે કેવળ બ્રમજ છે. મેં તમારી વચ્ચે રાત દિવસો ગાળ્યા નથી, તમારાં સુખદુઃખમાં ભાગ લીધો નથી, અને તમને ભગવા વિના, એજાળખ વિના, તમારી ચામળ અનીનું હું બાપણ વાંચી જઈ તમારું કર્યું પાકે એમ હું નથી માનતો. માત્ર એક વાત મારી મુંઝવણ હતી કરે છે. તે એ કે હું અને તમે બધા એકજ દાવાનળના દાણેલા, એકજ દાવાનળથી ભાગતા ભાગતા અહીં ભેગા થયા છીએ. તમારાં નાનાં નાનાં દુઃખો પાર-વિનાનાં હશે; તેમાંથી કેમ નીકળવું તેનો વિચાર કરવા નહિ, પણ બધાં દુઃખો જેમાં ફળી જાય એ ત્રણ તાપથી દેશ હકળી રહી છે તે ત્રણ તાપથી બચવા માટે અને તેમ બચીને જ બીજા નાનાં દુઃખોમાંથી છુટવાનો માર્ગ સદાને માટે મોકળા કરવાને માટે આપણે શું કર્યું, શું કરવું રહ્યું છે તેનો વિચાર કરવા આપણે ભેગા થયા છીએ.

પાછળ નજર

આપણે ક્યાં જોસડ કરવાનાં છે તે વો સુખોએ આપણે માટે આપણા આખા દેશના પશ્ચતરી બતાવી ગયા છે, એટલે જે પશ્ચતરી કરવાને આપણે માટે થયું, હવે તો

પશ્ચતરીના બતાવ્યા પ્રમાણે આપણે દવા લીધી કે નહિ, લીધી તો કેટલી લીધી, પરજેણ પાળવાની કેટલી પાળી અને જોસડ અને પરજેણનો બરોબર પ્રયોગ ન કરવાને લીધે આપણી શી દશા છે તે જ જોવાનું આપણે માટે રહ્યું છે.

ચાર વર્ષ કિપર એક ભારે ચામળો પડતાંની સાથે આપણને આપણા ગુલામીનાં દર્દનું બાન થયું, અને તે નાચુદ કરવાનો આપણે નિશ્ચય કર્યો. કેડ પણ કરી, પણ ન કરી જેની થય. તે વેળા આપણી નજાણાઓનો પાર ન હતો, અહિંસા રૂપ મેટી પરજેણ પાળવાની આપણને આજ્ઞા હતી તે આપણે ન પાળી, અને આપણે પાછા પડ્યા, એટલે વધારે ચામળા પડ્યા. પંજળનો ચામળો, અને તેના કિપર ખિલાઈતો. ચામળો વાગ્યો, એટલે વળી દેશ ભગ્યો; જે બે કોમે એકબીજાનથી આથી આથી બાગતી હતી તે એક થય, અને જે નંત્રને વશ વર્તી તેના ગુલામો આપણને ચામળા લગાવતા હતા તે નંત્રને સુધારવાનો અથવા ન સુધારે તો નાચુદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પછી તંત્રીઓ બદલાયા. નવા તંત્રીએ ચામળા બંધ કર્યા, પણ ચામળાને બદલે જેરખો ચલાવ્યા. દેશ વધારે ભગ્ય થયો. ૧૨ની આખર અને ૧૨ની શરૂઆતમાં તો કોળીશો મેઠાં સુધી પહોંચ્યા હતા ત્યાં આપણે વળી લેલા ખન્યા, અને બાહ્ય ખોદ ખોદ પણ બગડેલી બ્રુજ સુધારનાર ત્યારે આપણી વચ્ચે ખેડા હતા. જેરખો ચલાવનારાઓને બાહ્ય સુધારનારને ખસેડી લેવાનું સાડું લાગ્યું, અને એજો તેમની નેમમાં ફાળ્યા. આપણે કેટલાક કાળ ન-ધકળીયાતાંઓની જેમ નાસભાગમાં વીતાડ્યો, દવા થે જીવ્યા અને પરજેણે જીવ્યા. નવા વેદ જાગ્યા, તેમણે સૂળ દવા બદલવાનો વિચાર કર્યો, લોકોને જૂની દવામાંની કોઈ કરવી લાગે છે તો કોઈ બદલ લાગે છે એવું બહાર કર્યું, અને તે દિવસથી આપણે એકે બાગુતા રહ્યા નહિ. જેરખો તો ચાલુ જ હતા. આપણી અતોષ્ટ તતોષ્ટ દશા જોઇને સરકારને વધારે જેરખ ચલાવવાનું ફાવ્યું. જેરખને જેરખ મીડીયા કરવા વાગ્યો. એણે પાછી ભગ્યતી આણી છે અને આપણે જૂની દવાઓનો વિચાર કરતા થઈ ગયા છીએ.

આખરી સ્થિતિ

આપણે જેવા કાંઈ સંજોગોમાં બેઠા થયા છીએ તેવા સંજોગોમાં કોઈ દિન કોઈ કાળે હતા કે કેમ તે કહેવું મુશ્કેલ છે. ક્યારેક વિના આપણું નાવ બચ્ચરિય પડ્યું છે, આસપાસ ચાલી રહેલા તોફાનોમાં આપણને દિવાલું અને લક્ષ્યનું પથ્થુ બાન રહ્યું નથી. બધાં જોઈએ ત્યાં કરજી દેશો જોવામાં આવે છે. આપણને નથી આપણા વિષે વિશ્વાસ રહ્યા, નથી એકબીજા વિષે વિશ્વાસ રહ્યા. બે વરસ પૂર્વ હવત રીતે ચકારી સરકાર પકડાયા કે લશ્કરમાં બંધાણ પડ્યું, અને સરકારે સર કરેલી હદ પથ્થુ આપણે ખોવા મર્યા છીએ. દેશમાં કોઈ કાળે ન હતા એવો મેળ હિન્દુસલમાન વચ્ચે ખનાવી તે કામચ રાખવાનો સદેશ આપતા આપતા સરકાર ગયા. આજે આપણે તેમણે સાધેલો મેળ પથ્થુ ખોઈ બેસવાના નોંખમમાં છીએ. તા. ૧૩મી એપ્રિલની કાળી રાતે ચાર વર્ષ ઉપર બને કોમોનાં નિર્દોષ લોકો રેડાવાને લીધે જે મેળ અને જે એકવિધ થયા પામ્યો હતો, તે આ વર્ષની એ જ ૧૩મીએ તે જ અશ્રુતસરમાં ધોવાઈ રહ્યા હોય એવું લાગે છે. ચાર વર્ષ ઉપર તે દિવસે સરકાર થેલી ખની લશ્કરી કમળને કરીને બેઠી હતા, અને શહેરની ઉપરના લશ્કરી કમળમાં નજરે પડતા દેશની ઉપરના લશ્કરી કમળનો અન્ત આપણને આપણે તૈયાર થવા હતા. આજે આપણે પોતે જ, બાઈઓ બાઈઓ, થેલા ખની લદી લદી લોકો-લોકાણુ કરી તે જ શહેરમાં લશ્કરી કમળે કરાવીને બેઠા છીએ. હજી તો બને દોમના સરતોને જોવાના સળાયાની અંદરથી બને કોમો કેમ આગળ વધી રહી છે તે જોઈ રહ્યા છે, ત્યાં બને કોમો પોતાના સંસ્કારોને જોવામાં છે નહિ તે અને તેઓ શા દેવેએ જોવામાં જોઈને બેઠા છે તે, વિષે ખાન બુદ્ધી જોઈને બેઠી છે. નિર્દોષ લોકો રેડાવાને લીધે જર્મની જેવા દેશમાં અનેક પક્ષો એક થઈ રહ્યા છે, અને આપણું દાખલો લઈને પારકા દેશો અહિંસામય અસહકારના આપણા સંમતે જ અમેાવ ગણવા લાગ્યા છે, ત્યારે આપણા દેશમાં પક્ષોની વચ્ચેનાં અંતર વધતાં જાય છે, અને એ અમેાવ શરૂ આજે આપણા હાથે હાથેવું બંદર થઈ પડી રહ્યું છે. આપણા અમાર સુધી ખતાવેલા ત્યાગને બળે અને બહિષ્કારને બળે આપણા સહકારી બાઈઓ આપણા ખનવાને પકડે, ચાર વર્ષો ઉપર જેલની તાકાત ખતાવતા હતા તેથી જ આજે નખાણ ખતાવતા, આપણી હાત સાથે તેમને જણે કર્યું લેવા દેવા ન હોય તેમ કરીને બેઠા છે, અને પરિણામે તેઓ અને આપણે આપણી નિર્બળતા બેઈ સખજા ખનેલા શત્રુના જેરખનો છોરવા લાગ્યા છીએ. તરફ માણસો પોકારી રહ્યા છે 'પ્રભુ આ વિષમ સ્થિતિનો અંત લાવો.' 'ઝાઉન' રિસ્તુનો નિખાળ તરી અને પોકારે છે: 'મહાત્માજી આજે આપણી વચ્ચે હોય તો જ અપાઈ' કયાણ છે. તેમના સાંનિધ્યની જ સાંતિ, અંતઃક્રમ દહિ, અને સરલ વ્યવહાર હસમ થાય એમ છે. તેમના શત્રુ જે હિંસા અને જે અધાણુધી તેમને લીધે થઈ એમ કહે છે તે હિંસા અને અધાણુધી તેમના પ્રભાવે પથ્થુ અટકે એમ ન હતી. તેમનો પ્રભાવ ન હોત તો તે કેટલે પક્ષે તેથી વધી પડી હોત.' ખજ આપણને આપણું દેખાઈ કયાણ ન મૂકે ત્યાં દુશ્મનને તેનું ખજ ન દેખાય એવું કયાણ તો આંધી જ મૂકે ?

સરવાળાં

આપણું સ્થૂલ સરવાળાં તપાસીએ ? મયાની મહાસભાએ સવિધમબળની તૈયારીપ એક કાર્યક્રમ ગ્રહણ્યો. તેની યુલ બાંધી. તે યુલ ૧૫ દિવસમાં પૂરી થશે. એ કાર્યક્રમ કેટલા થયો છે તેનો આજે આપણે વિચાર કરીએ એ ઠીક છે.

યુલવાના આંકડા આપણી પાસે તૈયાર છે. આપણે બધા છાંઓ મળીને આજે જેલમાં સૈનિકો તૈયાર કર્યા છે, રૂપિયા આજે આપણી પાસે બે લાખ જેલમાં છે. રામનના યુલવાનીઓએ આપણા બે લાખ ઉમેરીયે તો ચાર લાખ થાય. સૈનિકો આપણા પ્રાંતની વસ્તીના પ્રમાણમાં આપણે ત્રણ હજાર કરવાના નહોતા, લગભગ ૧૭૦૦ જેલમાં કરવાના હોય, એટલે બાંધી કરી ચુક્યા છીએ. રૂપિયા આપણે આપણી જરૂરીયાતો બેઈને પાંચ લાખ બેગા કરવા એવો કશવ થયો, જે કે મહાસભાના કાળા પ્રમાણે આપણે ત્રણ લાખ કરવાના છે. આમ આંકડા જોઈએ તો આપણું કામ નિરાશાજનક ન કહેવાય.

બીજા પ્રાંતોની સ્થિતિ જોઈએ. ત્યાંના આંકડા ચોક્કસ નથી મળ્યા, પણ બંગાળમાં ૧૨૦૦ સૈનિકો નોંધાયા છે, ક્યારેકમાં ૪૦૦ જેલમાં, અને બીજા પ્રાંતોમાં એકાદવત્તા મળી, આખા દેશમાં ત્રણ હજાર જેલમાં સૈનિકો છે. પૈસા સંબંધે બીજા પ્રાંતોમાં દસા હોઈ છે. સંયુક્ત પ્રાંત અને પંજાબ જેવામાં તે આજે એટલા બધા ઝગડા ચાલી રહ્યા છે કે યુધ્ધ લડત જ લગભગ જુલાઈ માઈ છે. ત્યાં નથી થયા બહુ સૈનિકો કે નથી થયા રૂપિયા. બીજા પ્રાંતોમાં કાંઈક કામ કરનારાઓની સિધ્ધિલતા અને લોકોની મદદતા બને નજરે પડે છે.

ખાદીનો ત્રયાર ધારે ધારે થતા જાય છે એટલું જ કહી શકાય. આંકડાઓ જે આપ્યા છે તેમાં કરો દગધોડા નથી. અમુક ગામમાં ખાદી લણી ખપે છે એટલું તેમાંથી માત્ર નીકળી શકે છે. ખાદી અમદાવાદની ગિરો દિલ સમસ્યા જાય છે, ત્યારે

અમદાવાદની સ્થિતિ કાંઈક : તારા જ. ૧૫ ન જ યુલવાના ગામડાના. પથ્થુ ખાદી ઉત્તર કરવામાં તો ગામડામાં પથ્થુ મદદ જણાય છે. અને ધારતી છે કે પ. ગાંધીજી આપણી વચ્ચે હતા ત્યારે જેલમાં રેડીયા ચાલતા હતા તેટલા રેડીયા આજે નથી ચાલતા. માત્ર ખાદીના પ્રચાર સંબંધી આપણું રાજ વધ્યું છે, ખાદીનો જ મંત્ર લોકોની આગળ સમજાવવું રહ્યું કરનારા સેવકો વધ્યા છે.

આપણી આર્થિક સંપત્તિ વિષે આપણી આવી સ્થિતિ છે. હવે નૈતિક સંપત્તિ જોઈએ. આપણી મોટામાં મોટી સંપત્તિ સાંતિની. એ ખોદ બેઠાને લીધે આજે આપણે આ દશામાં છીએ. પથ્થુ ગાંધીજી ગયા પછી તેમને શોભે એવું આપણે એક કાર્ય સાંધ્યું હોય તો તે સાંતિ જાળવવાનું છે. હાંડું યુલસભાનોના ઝગડા ચાલી રહ્યા છે એ પાત હું જુલોતો નથી, પણ સરકારની સામે આપણે એકે અવાચાર નથી કર્યો. ગયા રાષ્ટ્રીય સમાહની હાતાળ એ આપણી સાંતિનો સુંદર પૂરવારો હતો. બીજા નૈતિક સંપત્તિ આપણે આપણું ધ્યેય સાધવાનો નિશ્ચય. આ નિશ્ચય ઝાંખો પડ્યો છે એમ કળવ કર્યા વિના ન ચાલે. તાત્કાલિક પરિણામોની આશા રાખનારા-પ્રવત્ત વિના આશા રાખનારા-પરિણામ ન આવતાં, વિજળી બંધ થતાં સંધો બંધ થાય તેમ, દીલા થઈને બેસી ગયા, અને છુવતતા થાંસેથાંસમાં રતતવતા પ્રાપ્ત કરવાનો જ નિશ્ચય પ્રગટ થવો જોઈએ તે નથી પ્રગટ થતો જણાવતો.

સહકારીઓ અને અસહકારીઓની વચ્ચેનું અંદર અળણ થવાને બકલે લડું થતું જાય છે એમ હું ઉપર ઘડાઈ કરી ગયો. સહકારીઓનું શેલેટ એકટ વખતે ખરો પાઠવાનું જેલકું બળ હતું તેટલું બળ પથ્થુ નથી જણાવું. તે વેળા આશાસભાના કેટલાક સભ્યોએ તો નિશ્ચય કરેશો પથ્થુ ખરો કે પોતાની જગ્યાનાં રાજનામાં આપવાં, અને ત્રણ ચાર રાજનામાં આપનારા પથ્થુ નીકળેલા. આજે તે સ્થિતિ પથ્થુ નથી. આજે તો રાજનામાં આપણે તો સરકાર ખરો થાય એટલી એક જ પક્ષ તેમને નથી, તેમને તો રાજનામાં આપણે તો અસહકારીઓ અગળ થાય જાય એ વિશ્વાસિયાન રહેલું છે.

આટલું દૂકામાં આપણું સરવાળું છે. સરકારનું સરવાળું શું છે, તપાસીએ ? આપણું ઉદારપાત્ર એ તેમનું જન્મપાત્ર, અર્થ અને નીતિ 'મનનું' તળીયું આવી રહેલું છતાં એ દેવળીયા સરકાર આપણા દેશાકુટુંબમાં લાખ લાખ, હોશીયાર દેવળીયા પોતાનું તળીયું સાલ્યું કરી મેળવ્યા જેમ મહાસે છે, તેમ મેળવ્યા પોતાનું તળીયું સાલ્યું કરી મહાસે છે. સાલ્યું તળીયું એ કે તેને હજી વિચાર છે કે યોગ્યપણે બપાળા પાટતા છતાં ખારાસબાના સભ્યો જરૂર પ્રબળી પામે કામદાઓ પગાવવામાં મદદ કરશે, પ્રબળ તોફાન કરે તો ગેળીઓ લગાવનાર સીપાહીઓ પણ તેને બળી રહેશે, ચળવળીયાઓને કેદમાં પૂરતાં તેનો હાથ અટકાવનાર તેને કેદમાં આપનારથી તો કોઈ ન જ બળે.

ત્યારે શું કરવું ?

આ દશમાં આપણે શું કરવું એનો વિચાર આપણને મુશ્કેલી રહે છે. મિત્રોના અને દરરોજ કાગળો મળે છે. કોઈ આદર્શ લખાણો માટે કપકો આપે છે તો કોઈ બીજાં કથાને માટે. કપકો આપે છે. નારી મંદ મનિ અકળાઈ રહી છે એમ કહું તો તમારી આગળ આવીને ઉભા રહેતાં અને કેટલું વસતું લાગ્યું છે તે તમે સમજી શકશો. તમારી આગળ આવવાનું કોઈ વિચિત્ર ધરીએ કમળ કરીને મેં કેટલાંયે રાત ઉંઘ વિનાની ગાળી છે. હું જે વિચારો ઉત્તર આવી શક્યો તે વિચારો ભવિષ્યમાં, મારા ચેષ્ટાકાર મિત્રોની ટીકાની દૃષ્ટિએ, હું તપાસતો જ રહીશ એટલી તેમને ખાતી આપું તો તેઓ મારા વિચારમાં કોઈ અણબટનું લાગે તે માટે મને લામા કરશે.

મને કેંગ વિચારને પરિચયે લાગ્યું છે કે આ કંઈક દશમાં આપણી આંધી થઈ ગેતાં છતાં પણ, વ્યક્તિગત સવિનયબંધ એ જ એક ઉપાય તાત્કાલિક લેવા એવો છે. આનાં કારણો હું દૂકામાં તમારી આગળ રજૂ કરીશ.

એકલી અને એક શરત

પહેલું કારણ તો એ કે આજની પારાવાર શાંતિ સવિનય બંધને અનુકૂળ છે. ૧૯૨૧ના નવેમ્બરમાં ગાંધીજીએ કહેલું કે બેકામંદે વતનારી સરકારની સામે, પોતાના જ કામદાના અવિનય બંધ કરનાર સરકારની સામે, સવિનય બંધ એજ પવિત્ર કર્તવ્ય થઈ પડે છે. તે જ લેખમાં દરેક અસહકારીને તેમણે દિલ્લીની પ્રતિજ્ઞાને અજર અને આત્મા પાળી સવિનય બંધ માટે કટિબદ્ધ થવાની હાંકલ કરી હતી. આ લેખ જે તારીખના 'બંગ હકિયા'માં પ્રગટ થયો તેજ તારીખે મુંબઈમાં શાંતિબંધ થયો. ગાંધીજીના અનુમતિપત્રને બળે પાછી શાંતિ પથરાઈ અને તે પછી સરકારના જેરબનો ચાલ્યા. પાછી ગાંધીજીએ સવિનય બંધની તૈયારી કરી, બારડોલીમાં મંગળ સુદર્શ થવાનું હતું ત્યાં ચોરીચોરા ભગ્યું, અને પાકું બંગાળી પડકું, પછી બારડોલીના ઠરાવો થયા. એ ઠરાવો પછી પણ એક ટીકાકારને જવાબ આપતાં તેમણે જણાવેલું:

'અહીને તોફાનનું જેખમ રહેલું' હોય તોપણ સવિનય બંધનો વિચાર મારાથી તબક્કો કેમ ? પણ સાક્ષાત્કિક સવિનય બંધ શરૂ કરવાનો વિચાર, જ્યાં સુધી તોફાન કાઠી નીકળનાર કેખાનું જેખમ હોય ત્યાં સુધી, મારે માંડી વાળવેલું રહ્યું. વ્યક્તિગત સવિનયબંધની તો વાત જ લુટી છે.'

આ પછી તેઓ પકડાયા. પકડાતાં પકડાતાં તેઓ જેલમાં ગયાં ન લેવાનું પ્રબળ કહેતા ગયા, અને હજીમળને લખેલા લેખમાં તેમણે જણાવ્યું કે 'પવિત્રમાં પવિત્ર માણસ જ્યાં સુધી જેલમાં હોય ત્યાં સુધી બીજા પવિત્ર માણસોએ જેલમાંથી કાઢી મેળવેલું નથી.' આ શબ્દોમાં મંબીર બોધ રહેલો છે. અને એમ શુદ્ધ બ્રાહ્મણની વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર પાણીની જેલમાં હોવા પછી પણ એ શબ્દોને જ સંજોગમાં ઉપચારવાલા

હતા તે વિચારવાનું સાહસ તો આપણે જરૂર કરી શકીએ. તે વેળા ચોરીચોરા તેમની નજરમાં ખુસ્સાજ કરતું હતું, તેમના પોતાના કારવારનાં, અને ન કરે નારાયણ ને પોતાના કારવારનાં લીધે લોકો વિરોધ તો ત્યારપછી આવનારાં પરિણામોનાં, પણ તેમને ખ્યાલ હતો. ત્યારપછી મહિનાઓ ટીપ્પા, શરતી અકાલીઓ ઉપર અવાળીપી અત્યાચારો થયા. છતાં તેઓ સત્યાગ્રહ વિશે નિશ્ચય રહ્યા. ગાંધીજીએ પણ ન કહેલાં એવાં ઠરાવો તે વેળા હાલિસતને પાને લખાયાં, માંડ નમ્ર માનવું છે કે તે વેળા ગાંધીજી અજાર હોત તો તેમણે પંબળખમાં પોતાનો પડાવ નાંખ્યો હોત. તેમણે સત્યાગ્રહની તે પુણ્યભૂમિને વિશેષ સત્યાગ્રહધો—શુદ્ધ સવિનય બંધની ફળપૂર્ણ કરી હોત. પણ આપણા મહાન નેતાઓને તો તે અમર દેશનાંતોમાં કોઈ બારે રહેત્યું ન જણાતું, અને જે અનુલભ્ય અવસરને માટે ગાંધીજી ગ્રંથાત હતા, જે અમુલ્ય અવસરનો ગાંધીજી તલકાળ લાભ લેત તેને આપણે એજે જવા દીધો. માંડ નમ્ર માનવું છે કે સવિનય બંધની એકલી અને એક શરત શાંતિ છે. ૧૯૨૧ની ૧૬ી ઓપ્રેમે ગાંધીજીએ સવિનય બંધ શરૂ કરેલો તે દિવસે આપણી રચનાત્મક સંપત્તિ આજે છે તેટલી ન હતી. તે સવિનય બંધ બંધ કરેલો તેનું કારણ દેશમાં અશાંતિ વ્યાપી તો હતું. પાકું જ્યારે શાંતિ આવેલી છે એમ તેમણે અનુભવ્યું હોત તે શરૂ કરવાની તૈયારી કરી. બારડોલીના રચનાત્મક કાર્યક્રમોને ઉદ્દેશ શાંતિનું વાતાવરણ રચાવવા ઉપરાંત બીજાં કશું જ ન હતો. લોકો કંતતા થાય, ખારી પહેરતા થાય, અને તેજ કરીને પોતાની આઝાદાશનની સહિત તિક્ક કરી બહારે એ જ તે કાર્યક્રમનું રહસ્ય હતું. આજે કાર્યક્રમ રડો થયો નથી. કદાચ લણા સમય સુધી તે પૂરો ન થાય, પણ જે બળ ઉદ્દેશ—શાંતિનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાનો—તે આજે સધાયો છે એમ માંડ માનવું છે. એમ સવિનય બંધની એક અને એકલી શરત આજે સચવાઈ છે, અને આજે તેના આપણે લાભ ન લઈએ, અત્યાચારનાં આગળ અને આગળ ધપતી જતી સરકારની સત્તા અને કબજે પણ સીકારના જ રહીએ તો ગાંધીજીનાં વચનોનો આપણે કેવળ શબ્દાર્થ જ ક્યોં એવા દૃષ્ટાંતે આપણે પાત્ર થાયું એમ મને લાગે છે.

અગાડા કેમ શરમે ?

બીજી વાત આપણા અગડાઓની છે. હિન્દુસ્વલમાનો વચ્ચે અગડા વખતા જ બંધ છે, તેમાં વળી હંમણાં જ અશ્વત્તસરમાં થયેલા રમખાણ વિશે હું આગળ કહી ગયો. એ રમખાણ જે કારણે ઉઠ્યું થયું છે તેવાં કારણ આજ પહેલાં બનતાં ન હતાં એમ નથી, પણ તે વેળા હિન્દુસ્વલમાનો વચ્ચે એટલી કટવાસ ન હતી. આજે માલી રહેલી આમળગણી લીલાચાલોને લીધે તે વધી છે, અને તેને લીધેજ એ રમખાણે મંબીર રચરચ લીધું છે. મને લાગે છે કે હવે આવાં રમખાણ ન થાય તેટલા સાર કોઈ પણ અગ્રગણ્ય નેતાએ એમાં ખપી જવાની જરૂર છે. આવાં રમખાણો થાય કે તરત જ મદાસબાના નેતાઓ ત્યાં પહેંચી જાય, મારામારી અટકાવવા પોતાની ગરજન આપે તો જ શાંતિ સ્થાપન થશે, બીજી રીતે ન થાય. એટલે આજે પંબળખને વિશે તો હિન્દુસ્વલમાન એકમાત્ર સિવાય બીજાં એકે પ્રશ્ન નથી રહ્યો. પણ ચુકરાવતું કર્તવ્ય વિચારે હું ત્યારે મને લાગે છે કે આપણે શુદ્ધ બહિદાઓ અહીં આપવા માંડીએ તો પંબળખના અગડાને શમાવવામાં પણ આપણે મદદ કરી શકીએ. અગડો ઉઘો છે કેવળ આપણા નવરાપણાની સહેલી ભૂમિમાં. આપણે અગડો પ્રચલિત સત્તાની રૂકામે છે એ વાત લોકોના ખ્યાનની બહાર થઈ છે તે કારણે તેઓ બીજા અગડા બોરીને ખેડા છે. કુલક તકરારામાંથી, અથવા દેશબાહ્યના અત્યાચારથી થતી તકરારામાંથી આપણે તેમનું ખ્યાન ત્યારે જ વાળી લઈ શકીશું કે જ્યારે શુદ્ધ સવિનય બંધ કરીને

આપણા રમણ કર્તવ્ય તરફ તેમની દષ્ટિ ખેંચી શકીએ. અહીંનાં હું બુદ્ધિસભા કરવાની રજા લઉં. અમૃતસરના ઝગડાથી શાંતિભંગ થશે અને સવિનય બંગના વાતાવરણમાં વિન પડ્યું એવો વાંધો લેવામાં આવશે એ હું સમજું છું. પણ એ વિન નથી પડ્યું એમ હું માનું છું. ગાંધીજીએ પારસી હિન્દુઓનો ઝગડો થતાં જ સવિનય બંગ માંડી વાલ્યો તેનું કારણ એ કે તે ઝગડાના મુખમાં ગભરીય કારણે હતાં. તેમાં આ દીકરાચાલના હેતુઓ સાધવા માટે ગળભરી વાપરવામાં આવી હતી. અમૃતસરનો ઝગડો તેવાં કારણોને લઈને નથી થયો, તેમાં કોઈ પણ દીકરાચાલના હિતના વિચાર નથી ગમ્યા. તો, હિન્દુસરવાળા એક કાયમ કરવા માટે જ પંચતથમાં આજે કામ કરનારાઓનાં દળનાં રજા બેઠરો અને અમુક નેતાઓએ ત્યાંજ દટાઈ બેઠું પડશે.

ચીછ વાત આપણે ખાદીના પ્રચાર સંતોષકારક નથી કાંધા, આપણે ખાદીનું ઉત્પન્ન નથી વધારી શક્યા. તે કેવળ પ્રચાર અને ઉત્પન્ન વધારવાના ઉપદેશથી નહીં વધારી શકીએ. પણ મને લાગે છે કે અમદાવાદની પ્રતિજ્ઞાના અક્ષર અને આત્મા પાળનારા સેવકો ન લઈનારાઓને ખાદીનો મત સંબંધીતા, અને વડેવાઓને તેમની પાછળ જવાનું કહેના જેવમાં ચાલ્યા જશે તો તેને પરિણામે ખાદીના પ્રચાર અને ઉત્પન્ન અને વધશે. મારા પોતાના અનુભવથી એ હું કહી શકું ખરો કે મારા જેવા જવાને પરિણામે મારા વધુ મિત્રો ખાદી વાપરતા થયા. અને કેટલાક નિત્ય કાંતા થયા.

મોથી વાત, આપણા જે સરકારી બાઈઓ આજે સિધિલ જાહેર બેઠા છે, અને જેઓની સિધિલતા ઉપર સરકાર બારે બારે આંધળીએ-એકી છે, તેમની આપણે સવિનય બંગથી સેવા જ કરીશું, તેમને વધારે ગળજણ કરી શકીશું, અને સરકારનો જમ બાંધી શકીશું.

પાંચમી વાત. લોકોની સિધિલતા મિથ્યાચારમાં ન પરિણમે, લોકોમાં એક કાળે વ્યાપેલી જે હિંસાભાવનાની દવા તરીકે ગાંધીજીએ સવિનય બંગનું ઓસર સરવેશું, તે હિંસા ભાવના આપણી સિધિલતાને લીધે પાછું માર્યું ન ઉચકે તેટલા સાર પણ સવિનય બંગ સર કરવાની જરૂર છે. આજે વાતાવરણમાં સંપૂર્ણ શાંતિ છે, પણ લોકોની ઉદાસીનતાથી કંટાળેલા કેટલાક કામ કરનારાઓ અનમાં હિંસા સેવે છે એ જલવું ન જોઈએ. ધડિત જવાહરલાલ નેહરુને હું બ્યારે ગયા હેમુઆરીમાં અમદાવાદમાં આવ્યો ત્યારે તેણે સરકાર કામ કરનારાઓના કેટલાક પત્રો અને ખાતેલેલા. સત્યાગ્રહના પ્રચલિત સ્વરૂપથી કંટાળી, સવિનય બંગની આશા છોડી, તેઓ હિંસાના વિચાર કરી રહ્યા છે એમ મેં જોયું, ત્યારથી જ અને થયા છીયું છે કે સવિનય બંગ આપણા એ દહનું પર વહી જવાનું એક જ દાર છે.

કેટલાક વાંધાઓ

હવે હું સવિનય બંગ આદરવા સામે ઉદાવવામાં આવેલા કેટલાક વાંધાના વિચાર કરીશ. એની યોગ્યતાની જ શંકા ઉદાવનારા એક મિત્રનાં વાક્યો હું અહીં રાંછીશ. તેઓ સવિનય બંગની વાતને ઉદ્દેશને લખે છે:

“ મને લાગે છે કે બાપુજીનું અપૂર્વ મહામહિમાન આપણી આંખો પ્રતિબિંબી આપણે અપવિત્ર કરી રહ્યા છીએ. તેનાથી પુનિત થવાનો માર્ગ ન હોતાં અવશે પણ આપણે પદચા બીથે થોરના વચન સાચાં હોય અને એથી જ વિશેષ બાપુજીનાં વચન સાચાં હોય તો એક સહાનુભાવ કંઈ થવાથી સિદ્ધિ શું ન થાય? કેસને ચાંદી ચાંદી અનિવાર્ય અવસ્થા છે એ તેઓએ પ્રકાશ કર્યું છે, અને તે સહનુભાવ તેમની કલમ અલેક્ષા દેવતાની કલમ જેમ બાહી છે. પ્રબળ પ્રશ્નસમ તત્ત્વો તેઓએ આપણને પ્તાલમાં છે છતાં આપણી નજર તે ઉપર ફરતી નથી. તેના ઉપર વિશ્વાસ નિષ્ઠતા નથી; અને આપણને નિષ્ક્રીયતામાં ફેરવે છે.”

વસ્તુની શોધમાંજ રહીએ બીથે. સરકાર પર હલ્લા કરવાના આજે અત્યારે કારે મુશ્કેલી અને એક પછી એક ગામ, વાહલો, છલ્લા સર કરવા બંધાયે, એટલે કે ત્યાં ત્યાંની પ્રબળા દિલ વિશેષ બંધાયે થઈને અને તેને પડતા લખ્યે તે કામ પાર ઉતરવા માટે. બાપુજીએ કહ્યું હોમિસ બંધાયુ સમય હતો; આપણે તે કહ્યું કે ખાદીની વેદાશ અને કઠામ સાર થોળનારી અમલમાં મૂકી જે જનતાલેખલમે ખાદી વિશ્વાસ બાંધ્યો. જનતાલેખલમે તેમાં ચકામ થઈ ગયા? ખાદી કારે મૂકી હલ તેના વિશાળ દેશમાં પર્વત કરવાનીકળી પડવા છે. અહા! કાંઈ આવ થવાનાં છે? કયા પ્રાંતમાં દેશમાં ખાદી નિર્બળ બન્યાં છે? થોળના પર્વત કામ કરવાનો ગુણ આપણે અગ્રેજ પાસેથી લેવા શકી છે. મળતાલેખલમની પ્રવૃત્તિ સમયને તેથી છે. તેણે દેડીયાનું એક મંત્ર વધ કરવા માંડ્યું છે. એવા કેટલા અનલાભલા આપણી પાસે છે કે કાશ્મીર તરીકે સરકાર પર હલ્લા કરવા નીકળ્યે તે પહેલાં આપણે હલ વે વધ કરવાનું છે, અને બાપુજી જેવ બેઠા છે તેનાથી નાપાકમાં આવત હોય તો આપણું કામ આપણે સહેલું કરી શકીએ”

આ ઉદ્દેશોર યાત્રાના એક પરમ ભક્તનાં છે; અહર્નિશ દીકરાચાલના દિનનો વિચાર કરી રહેલા એક મિત્રના છે-એટલે સવિનયબંગનો વિચાર કરનારા સૌ એનો ખૂબ વિચાર કરે એ કમ્બવા જેવું છે. સૌથી પહેલી વાત હું એટલી કહી દઉં કે ઉપરનાં વચનોમાં સામુદાયિક સવિનયબંગ અને વ્યક્તિગત સવિનયબંગ બેને બેગા કરી દેવામાં આવ્યા છે, એટલે સમજદાર થયેલી છે એમ હું માનું છું. હું સામુદાયિકબંગને માટે તો ક્યાંયે અનુકૂળ સિદ્ધિ બનેલા નથી; તેથી મેં વાત કરી જ નથી. વ્યક્તિગત સવિનયબંગની વિરુદ્ધ વચનો જે ટાંકવામાં આવ્યાં છે તેમાંથી ગાંધીજીનાં વચનોનાં હું ઉપર વિચાર કરી ગયો છું. થોરનાં વચનોનો અનર્થ થયો છે એમ મને ખાસ છે. થોરમોનો અભ્યાસ ચારની સામે થવાની લડતમાં બીજા સામિલ થાય તેની રાહ જોઈ ખેસી રહેનારને ઉદ્દેશને પોતાનું આ વાક્ય લખ્યું છે:

“ હું બેચક કહું છું કે ચેસેન્સરેસ્ટ્રમાં એક હબર માણસ, એક ટો માણસ, એક દશ માણસ-દશ પ્રમાણિક માણસ, નહિ એક પ્રમાણિક માણસ-શુભાગીની માણસ, તે જે જ નહિ આપી ગુલામોની બાગીકારીમાંથી બાતલ થઈ નય અને તેમ કરવા માટે જેવ લેખાવે હો તે આજે જ અમેરિકામાં ગુલામગીરી નાશ થાય. બીજાઓ પોતાના મતના ન થાય ત્યાં સુધી તેણે ગુલામોની માલકી ધરાવવાના પાપમાં ભગવાનું નથી, કેમકે તે એકલો નથી, તેની સાથે હમેશાં હથેર છે.”

મને લાગે છે કે વ્યક્તિગત સવિનય બંગનો આથી મન્યુત ગચાર બીજો કોઈ નહીં હોઈ શકે. ગાંધીજીનાં આદાવચનો હું જે રીતે સમજું છું તે હું ઉપર ખતાવી મેલો છું. ગાંધીજીને જેલમાં મોકલી તેમના એકલાના જેલમાં મેસવાથી આપણે ઉદાર થયે એમ માની બેસીયે તો આપણે સડયા કરશું, આખળ નહિ વધીયે. આપણા વૈદ્યાદા દેશમાં હલ કેટલાય બહિરાની આપવાં પડશે, કેટલાયે નેતાઓને ગોળીઓ સામે ઉભા રહેવું પડશે. ગાંધીજીના પુષ્પ બહિરાને, શુદ્ધ સવિનયબંગમાં, અપવિત્ર કરવા જેવું હું કહું જોતો નથી. વ્યક્તિગત સવિનયબંગ પણ તેમણે બંધ કરવા ધાર્યો હોત તો અમદાવાદની પ્રતિજ્ઞા તાળાનું સ્ત્રી માં બંધ કરી જતી? અને તો લાગે છે કે એ પ્રતિજ્ઞા સ્ત્રી મહત્વની પ્રતિજ્ઞા કોઈવાર પકાઈ નથી, અને એ આકરી પ્રતિજ્ઞા પાળનાર સહા કાળે સવિનયબંગ કરવાને મુકત છે.

ગાંધીજીના બહિરાને અપવિત્ર કરવાના ભયનાં કરતાં ઉભું સવિનયબંગથી ડાંચી કરવાને લીધે તેમનું બહિરાન આપણે બંધ કરીશું એવો અને બાથ લાગે છે. ગામ છલ્લા સર કરવાની મારા મિત્ર વાત કરે છે ત્યારે તેઓ સામુદાયિક સવિનયબંગનો ખાસ કરે છે. ગામ છલ્લાઓમાં કામ નથી થયું એ તેમના આલેખ તેમને ગામછલ્લાની સ્થિતિની ખબર નથી એ ખતાર છે. ગામ છલ્લાઓની કેટલી પુલ બાંધા છનુવવાના કારણનાં તેઓ અજ છે તે તો તેમની ધનવોલ એકલા બેસવા અને તેમના

ધમકામતો જાહેર સાબળનાર બન્યું છે. તેઓ હવે રમનાત્મક કાર્યક્રમના પ્રચારથી નેટહુ સંઘાનું છે તેથી વધારે ન સંધાય એવું ચોક્કસ માનતા હોવાને લીધે પ્રચાર સમિતિના મંત્રી તરીકે તે સમિતિના એવો દરજ્જા પ્રાપ્તિક સમિતિ આટો ચૂકી ગયા છે કે, એ સંજોગમાં નેટહી સામગ્રી છે તેટલાથી પણ અદિતમત સવિનયબંધન થઈ રહેવા. મેનલાલભાઈ પેદા કરવાનું આપણુ-હાથમાં નથી. જેઓમાં બળ હશે તે જાતે જ આપણુ કહાની રાહ લેવા વિના ઉભા થવાના. હું એટલું કહી દઉં કે મેનલાલભાઈને આપણે સવિનયબંધનમાં જોડાવાનો આમ્રક ન કરીએ, તેમના સાથીઓને પણ આમ્રક ન કરીએ. આપણે ના બેમા મળીને સૈનિકો અને અસૈનિકો—combatant અને non combatant—નક્કી કરીશું, અસૈનિક બાદી પ્રચાર ચાલુ રાખશે, સૈનિકને રણાવી વધારે ચાલુ રાખશે, ગામડાંઓમાં રહી વળી તેમને શા સાર સૈનિકને જેલમાં મોકલ્યા છે તે સમજાવશે, અને તેમને બાદી પ્રચાર કરવાને ઉત્તેજશે.

હવે બાકી રહ્યો એક મહત્વના વાંધા. આપણે ગિલગીલીઆં કરે એવી વસ્તુની શોધમાં, જે મારા મિત્ર કહે છે તેમ, હૈદરશુ તો જરૂર આપણે પહોંચવાના છીએ. ગિલગીલીઆંના ખ્યાલ કરીને આપણે બ્યકિંગમત સવિનય બંધનો વિચાર કરીએ છીએ એવું સાંકે હકથ તો નથી કહેતું. તમારા કેપ્ટનમાં પણ એ ખ્યાલ નહિ હોય એવો મારો વિશ્વાસ છે. આવેશ અને ધમકામતના દિવસે એમ, આપને તો તે ધમકામત પછી આપણને શક થશે છે. તે શક ધીમે ધીમે ખખેરી પાછા ફરીને આપણે ટકાર ક્યા રહીએ એટલા જ હેતુ છે.

આથા વેરા કરતાં કારણો કર

સવિનય બંધની યોગ્યતા વિષે કેટલાક વાંધા આપણે તપાસ્યા. તેની શક્યતાની લંકા કરવામાં આવે છે તે તપાસીએ. કહેવાય છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગ્રુપ પાઉંઓ કર લોકોને જેવો પ્રમુક્ત રીતે ખુશતા હોતો તેવી એકે વસ્તુ અહીં આ નથી. એટલે સવિનય બંધ ન થઈ શકે. આમાં લોકોના મનની રિશિતનું અગાન રહેલું છે. હાલમાં લોકોને ખુશતા હોય એવી એકે વસ્તુ ન લાગતી હોય, પણ ગામડાંઓમાં જશો તો એકે અગાન ડોરથી પણ કહેશે કે વસમમાં મારે દોઢ રૂપિયાના મીઠાંએ ચાલતું તો હવે ગ્રુપ પહોંચાના. મીઠાના કરે કરીને લોકોમાં કેટલી બન્યતી આવી છે, અહીં ગુરુત્વા અસહકારને કેટલો સમજવા લાગ્યાં છે તે ગામડે ગ્રામડે ફરવાથી ખખર પડશે. મીઠાનો કર માથાવેરાના નેટહો જ કારણ છે. પચાસ સાઠ વર્ષ થયાં ફેલ રાજશાસીઓ તેની વિરુદ્ધ બોલતા આવ્યા છે. ત્યારે અસહકાર નહતો ત્યારે પણ માંધીછ કહેતા કે મીઠાનો કર રજ કરાવવાનું હાથમાં લીધા વિના ચાલે એમ નથી. તવગરને ન ખખર પડે, પણ ગરીબ તો પોતાને માટે, પોતાનાં ઘોરને માટે તવગરના કરતાં ગ્રુપ ગળું મીઠું વાપરે છે, ગરીબનાં સાકર અને મસાલો સખરસ છે, અને ગરીબની ૨૫-૩૦ રૂપિયાની સરેરાશ વાર્ષિક આવકમાં બે રૂપિયાને બદલે ચાર રૂપિયા મીઠાના ખર્ચમાં જ જમ તેની અઘળામણ તે જ સમજી શકે. મીઠાના કરમાં બીલાં કેટલા દુશ્વેલા રહેલાં છે તેનો તો આપણે વિચાર જ કરતા નથી. ધણાં વર્ષ ઉપર હપેલા એક મવ-ત્તના પુત્રકમાં જિવાન બહાર એસ. ધીનિવાસ રાખવ આપનારે બહાવ્યું હતું કે લોકસંરક્ષણ માટે પોલીસનો ખર્ચ થાય છે તે પોલીસની સાંખ્યા ૨૨૦૦૦ નેટહી છે, અને ખર્ચ ૩૧૧ લાખ રૂપિયા છે, ત્યારે મીઠું અને આપણની મહેસુલ ન ચોરાય—જે મહેસુલ એ, કરો ન હોય તો, ચુકો ન જ ગણાવે બંધાયે—તેટલા ખાતર સરકાર ૮ હજાર માણસો રાખે છે, અને ૧૩૧ લાખ ખર્ચ છે. આને એવું પ્રમાણ કેટલું પડ્યું વધી ગયું છે, એટલે એ રૂપિયા પ્રમાણ કેટલું વધી ગયું છે તેની કલ્પના થઈ શકે છે. મીઠાના કર ઉપરાંત બીજો એક પણ કર કલ્પનાનો આપણી પાસે હોવાનો અધિકાર નથી. હતાં મંત્રી

મોટે આપણે આપણે છીએ, તે વાત આપણે લોકોને ડાંડી પ્રીટીને કહેવાની છે. સવિનયબંધની લોકોએ એ વાત વિષે આપણે વધારે બન્યતી આપણી શરૂાશુ. અને અસહકાર વિષે તેમને વધારે બન્યત કરી શરૂાશુ. હોઈ રીડિંગે તો આપણે મૂંઝે મોટે મીઠાનો કર આટલા દિવસ આપણે તેની પણ હાંસી કરી છે. એ હાંસીના સવિનયબંધન સિવાય બીજો જવાબ હું નથી જોતો. અમેરિકાના ૧૩ રાજ્યોમાં નાની નાની વસ્તુઓ ઉપર નેટહો કર નાંખવા તેની સામે પ્રબંધ બળબાદ કર્યો. આખરે બધા કર ખેંચી લેવામાં આવ્યા; માત્ર ન્હા ઉપર કર રહ્યો. તે કરવાથી સરકારને માત્ર ૪૫૦૦ રૂપિયા નેટહુ ઉત્પન્ન હતું, એટલે તે કેટલો એછો હતો તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે, પણ પ્રજા તેની સામે થઈ અને ૧૦ વર્ષની લડત લડી સ્વરાજ લીધું. ત્યાં તો કરો નાંખવા માટે સરકારને કાંકે બહાનું હતું, રાજ્યોના રક્ષણ માટે ઇન્ક્રેડ ખર્ચ થયું હતું એટલું જ બહાનું હતું. અહીં એકે બહાનું નથી. અહીં તો આપણી નિર્બળતા સિવાય સરકારને મદ થવાવાનાર બીજું એકે કારણ જણ્યું નથી.

ચોખ્ખા અને શક્યતા બંનેની વિરુદ્ધ થતી એક ત્રીજી દલીલ તપાસીએ. કહેવાય છે કે થોડા થોડા માણસ કેટલાં જશે તેમાં કશું નહીં વળે, પણ જમ તો કાંકે હેતુ સધાય, અને સાચે સાચે એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે આખરે નકામા આપણા માણસો વાવરશું, સરકારને એટલા બધા માણસોનો ભોગ ધરવામાં શો લાભ છે. આ દલીલના પહેલા ભાગનો જવાબ થોરોનાં ઉપર ટાંકેલાં વચનોમાં રહેલો છે. એક માણસ પ્રમાણિકપણે જેલમાં ચાલ્યા જશે તો તેનું કામ કોઈ નીકળશે, અને એમાંથી એકદીસ તૈયાર થશે. લડતનો રજુકાર જ એવી વસ્તુ છે કે તે લડત બંદરે થાય તેની વાટ જોઇ ખેસી રહેલાની રમેરગમાં લોકો જેસથી વહેતું કરી દે છે, અને કહી જેની આશા ન રખાય એવા માણસો મોકળ કરવાને તૈયાર થાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની લડતમાં રમેરગ હજી તાજાં છે, જેને ન ખખર હોય તે પૂ. કરુરમાને પૂછી આવે.

આમ માણસો વાવરવાથી શું થશે એના જવાબમાં તો એટલું જ કહી શકું કે બીજા દેશોએ સ્વાતંત્ર્યના માટે જે ભોગો આપ્યા છે તેના પ્રમાણમાં આપણે કશા જ ભોગ આપ્યા નથી. કેવળ રૂપિય સવિનયના માટે કીલક, રકોલકેન અને અવર્થેન ગઈ લડાઈમાં કેટલા ભોગો આપ્યા તે જાતવતાં નિયત પરજીવે છે કે:

“૬,૪૬,૦૪૩ જુલાઈના માર્ચ ગયા એટલે કે લડાઈમાં ગયેલાઓના ૧૧ લાં નેટહો ૨૧,૨૧,૬૦૬ ધાવલ થયા. ૬ અગસ્ટ ૫૯ કરોડ પાઉંડ નેટહી રકમ કરને કાદીને અને ૬૪ લાખ કરના કરવામાં આવી હતી, અને ૨૦૦૦ પાઉંડ નેટહુ ફેણ માંડી વાળવું હતું. લાઇટના પેન્ડોનો માટે ૮ કરોડ ૩૮ લાખ પાઉંડ કરવું થયું છે.”

આપણી લડત તો સ્વાતંત્ર્યના માટે રહી. આપણે શા શા ભોગો આપ્યા છે? આપણા કેટલા સિપાઈઓ હજી લડતમાં ખપી ગયા છે? આમ સવિનયબંધનમાં કારણો અને તેની સામેના વાંધાઓ આપણે તપાસ્યા. ગયાનો કાર્યક્રમ પૂરા કરવા ૩૦ મી તારીખને બદલે આપણે એક બે મહિના તારીખ વધારીએ એવી સૂચનાઓ પણ થાય છે. ગુજરાતને માટે એ સૂચના બેરખર નથી એમ મને લાગે છે. આપણે ગયાના કાર્યક્રમને માટે ૩૦ મી પછી, પ્રચારથી વધુ નહિ કરી શકીએ, એમ પ્રચાર સમિતિની જેમ અને પણ હાસે છે. લડત સર થવા પછી નાણું પણ આવશે એમ હું માનું છું. સૈનિકો આવશે એમ તો હું ખાતરીથી માનું છું. આપણી પાસે આસોના સૈનિકો છે તેમાંથી વધુ પછી પડશે એવો ભય જતાવવામાં આવે છે. એ જોખમ આપણે ખેડી શકું એ જ અને બેરખર લાગે છે. ખરનારા તરત ખરી પડે એ જ ખુશ્ખવા નેટહુ છે. મને લાગે છે કે આપણે સવિનયબંધની પ્રથમ તૈયારી કરીએ આપણે સૈનિકોને ભેગા કરીએ, તેમની આગળ અમદાવાદની પ્રતિષ્ઠા રહી દરીને સમજાવીએ, તે પ્રતિષ્ઠાની તપાસ

સરત પાલન કરનારા જ લડાઇમાં આવે એવું જાહેર કરીએ અને પછી અકાલીઓ જે અવસ્થા અને દરતાશી પોતાના લડવાઓ મોકલવાં હતા તે અવસ્થા અને દરતાશી આપણા લડવાઓ મોકલતા જાઓ.

સામુદાયિક નહીં

સવિનયભંગની વાત કરે છું ત્યારે સામુદાયિક સવિનય-ભંગની વાત હું નથી જ કરતા એમ એક વાર ફરીથી પોકારીને કહેવાની હું રમ લઉં. ગાંધીજીનાં એ સંખ્યા વચ્ચેના સ્પષ્ટ અને એક જ અર્થ નીકળી શકે એવાં છે :

“જે કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા સમુદાયે હિન્દુસ્થાનના એક વર્ગ વિશે અવિશ્વાસ હોય, જે કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા સમુદાયે આપણા વિરુદ્ધ કોઈ પ્રાપ્તિ માટે અહિંસાની આવશ્યકતા વિશે કોઈ દાવ-દગો હોય, જે કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા સમુદાયે સ્વદેશીય પદાર્થો ન લેવું હોય, જે એક હિન્દુ અથવા હિન્દુસ્થાનના અસ્પૃશ્યતાના પાપને પોષતા હોય તો તે વ્યક્તિ અથવા સમુદાય સવિનયભંગને માટે લાયક નથી.”

આ વચ્ચેનાં બેંચાં સવિનયભંગને માટે તૈયાર હોય એવાં એકે સમુદાયે આને બેંચાં નથી. વ્યક્તિઓ તો પ્રતિજ્ઞા લેતાની સાથે જ ઉપરની બાંધી પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે, એટલે તેને માટે સવિનય-ભંગ સર્વ કાળે ખુલ્લો છે એમ હું માનું છું. સવિનય-ભંગના સ્વરૂપોની હું અહીં ચર્ચા નહિ કરું. સવિનયભંગ શરૂ કરતાં પહેલાં તેના આપણે પુષ્ટ વિચાર કરીએ જ. માંડ માનવું છે કે ગાંધીજીના રાજકોટી કોળા યુદ્ધમાં શુદ્ધ હોઈ તે જ કોળા હબારોની સભા બરી આપણે તેમને સંભળાવતા જેલમાં જાએ તો આપણા બલિદાનની શુદ્ધિ વિશે કોઈને કંઈ કહેવાનું ન રહે. એ જોની સામે સરકાર કાંઈ પગલાં ન લે તો આપણે રાજ-કોટના બંદા કાપદાને તો નાખી કંઈ કહેવાશે. મોહના કર ન આપવાના એટલે મીડે ઇચ્છા પકવવાનો, સરકાર દરીવા ઉપર અશ્વત્થ મોહન કેપાર-ઉપર નાખી શકે તો પછડાણની ગાળીએ ચઢાવે તો બીજો ઉપાય છે. એ ઉપાયમાં સામુદાયિક ભંગ આપણી કબજા વિરુદ્ધ પણ જોડેલી લેવાનો ભય રહેશે છે. અને લાગે છે કે એ વહેરાતાં આપણે માટે સાવચેતી રાખવી પડશે. મીડે પકવનારી પણ નિયમિત સુટપેલી ટુકડીઓ જ ના, અને તેમ મરજીમાં આવે તેમ પ્રતિજ્ઞા પાલન ન કરનારા ન ભય એની સાવચેતી આપણે સંપૂર્ણ રીતે રાખી સપાથે તો જ એ રીતે સવિનયભંગ કરવામાં કશી અવરોધ નથી. પણ હું એ સ્વરૂપો વિશે વધારે ચર્ચામાં અહીં ન કરું.

આ હું પ્રકારાત્મક સવિનયભંગ કરવાની વાત કરી રહ્યો છું ત્યાં રક્ષણાત્મક સવિનયભંગ વિશે તો કંઈ કહેવાનું રહેતું જ નથી. તેવા સવિનયભંગ તો શુદ્ધ પ્રામાણિક બાવથી આપણાં માને દરેક જગ્યા કરી લે. મદ્રાસ, સિંધ અને બીજી રજાઓ આતે માટે અપાતી તકો આપણે જેટલી એજે ગુમાવીએ છીએ તેટલી બૂલ કરીએ છીએ એવું માંડ માનવું છે. દાખલા તરીકે સમાચાર નિર્દોષ સંગીત ગાવાનું બંધ કરવામાં આવે ત્યાં તેવા ટુકડાઓ તત્કાળ ભંગ કેમ ન કરવામાં આવે તે હું સમજ જ નથી શકતા.

ઉપસંહાર

આવાં મારા વ્યક્તિગત વિચારો છે. સવિનયભંગ કઈ તારીખથી કરે, કયે પ્રકારે કરે તો તે વિશે હું મારા વડીલોના અભિપ્રાયોને સંપૂર્ણ માન આપીને વર્તીએ એટલું જ અહીં કહી દઉં, અને હવે હું આ અજુબારી રીતે લાંબા થયેલા બાપણનો ઉપસંહાર કરીશ. મેં મારો અભિપ્રાય અતિશય અચાર-પૂર્વક રજૂ કર્યો છે. મારી એમાં બૂલ છે એમ અને ખતાવવામાં આવશે તો હું મારી બૂલ ગુમારવાને ડીલ ન જ કરીશ. માંડ નહ માનવું છે કે આજની કંઈક હયામાં જેમ આપણું ધર ગુમારવાની સ્પષ્ટ આવશ્યકતા છે તેટલી જ સરકારની હિનપ્રતિ-જ્ઞિ વધવા જતા નિર્વેક પ્રબલોક્ષની સામે લવાની જરૂર છે.

બીજો એક પણ એવો નથી કે જેમાં અહિં ત્યાં સાંખી રહેવાય છે તેવી વસ્તુસ્થિતિ સાંખી લેવાતી હોય. ભોલો જરૂર આપવા પડશે, ભોલો નહિ પણ પ્રાણ આપવા પડશે. અમેરિકાની સ્વતંત્રતાની લડાઈ શરૂ કરનારના પ્રસિદ્ધ લખેડામાં હું પછી કહે,

“હું ઇચ્છું એવી બંધાઈ છે કે, સાંખી એવી ગળી લાવે છે કે, ગુમામીની યેડાઓ પહેરીને તે આપણે લોખંડી ૧ ઇંચર ન કરે કે હું તેમ કરું. બીજા ગમે તેમ કરે, પણ મારે વિષે તો હું એટલું જ કહીશ કે અને સ્વતંત્રતા આપો અથવા મને મરણ આપો.”

જીલ્લાના જે લોકો ભેગા થયા છે તેમને મારે જે જ સંબો કહેવાના છે. તમારો જીલ્લો, બીજા જીલ્લાઓની જેમ સવિનય-ભંગ કરી ન શકે તેની અને ખબર છે. તમે થોડા પણ સાચા સૈનિકો જેટલા આપણ તેટલા આપો. પણ સૈનિક અથવા પછી બેસી ન રહેશે. સૈનિક આપીને તેમની લડતના નિભાવને માટે નાણાં તો તમે જરૂર અકારાં કરશો જ. લડતમાં પ્રત્યક્ષ ભાગ ન લેનાર સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ કાણુ પણ ન લીસર. બહેનો બાળકોને લડાઇમાં મોકલી દેડીએ કાંતાની બંધ પડે તો બાળકોની સામે મારે દોહ કરશે, અમેરિકામાં સ્વતંત્રતાની લડાઈ ચાલતી હતી તો દરમીયાન સ્ત્રીઓએ પરદેશી એક પણ વસ્તુ ન વાપરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એટલું જ નહિ, પણ ધરમાં બેસીને પોતાનો બધો વખત કાંતવામાં આપતી. ભરજી જીલ્લામાં સુંદર ૨ થાય છે એ ૨ વેચી દાન માગડાંમાં ૨ વિનાનાં થઈને બેસી રહે એ અસભ્ય છે. પ્રત્યેક ધર પોતાની જરૂરીયાત જેટલું ૨ ભેગું કરી લે, અને તે કાંતી ને વણતી સે એ તેમની લડતમાં કિસ્સો છે. સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિનું સુકાન બાહ્ય લક્ષ્યોદાસ અને મુશ્કરાદાસ જેવા વસ્ત્રકલાનિપુણ બાહ્યોના હાથમાં છે. તેમની એકેએક સુચનાઓનો માગડાં અમલ કરી દેશે તો તેઓએ સેનામાં જનારોઓના કરતાં વધારે કામ કર્યું જ કહેવાશે. તેમને એટલી ખાતરી હું આપી દઉં કે તેમને કાંતવાં વણવાતું મોંપીને હું બીજાને સૈનિક લવાની સંભાલ આપી રહ્યો છું, પોતા સૈનિક લવાની અભિલાષ રાખી રહ્યો છું તે તેમને અન્યાય કરવા માટે નહિ, કે સૈનિકોને શહીદની કીર્તિ મળે તે ખાતર નહિ. શહીદની કીર્તિના વલખાં મારવાના આજે વખત નથી રહ્યો, જેલમાં જવાની એ કાંઈ નવાઈ નથી રહી. રૂ. ૨૫,૦૦૦ જણા જેલમાં જઈ ગયા. આપણે તો જેલમાં જવું એ એક નિર્ભય અને થઈ નવ્ય એવું કરી શકવા માંડીએ છીએ. આપણી બહાર જરૂર હોય તો આપણે બહાર રહીએ. અને વસ્ત્રબ્રહ્મ જેવા વડીલો લડાઇમાં ન દાખલ થવા કે, શી-૦ રાજગોપાલાચાર્ય કહેતા હતા તેમ એકવાર જેલ જઈ આવેલાને શ્રદી જવાની બંધી થાય તો તે હું ‘નવજીવન’નાં પાનાં કાંતવા કરવાને તૈયાર છું. પણ બીજા સૈનિકો પણ અપલાવવાની અને અપલાવીને શહીદ બનવાની અપના રાખીને સવિનય ભંગની વાત કરી રહ્યા છે એમ હું જરાય માનતો નથી. પૂણ્ય કસ્તુરભાઈ મને વચન આપ્યું કે ‘બાઈ, સૈનિકો તમારે લાગે તો જરૂર તમારામાં શામિલ થાવ. તે એવી શ્રેષ્ઠ અપમાન નાહ, પણ ગાંધીજી જેલમાં છે ત્યારે બહાર રહેવું તેમને મરજી કરતાં વસતુ લાગે છે તેથી. અને તો વિશ્વાસ છે કે પૂ. કસ્તુરભાઈ મોખરે રાખી જેલમાં જનારી સેનાઓ ગાંધીજીને છોડાવી લાગ્યા વિના ન રહે. લડાઇમાં જનારા ઉપરનું સ્મરણ કરી, કિશોરો વિચાર પણ તણ, શુદ્ધ કર્તવ્ય સમજ ચાલ્યા જવું અને પાછળ રહી સ્વદેશીનું કામ કરનારા લાકડો અને બહેનો તેમને આશીર્વાદ દઈ કુંજબના તિલક કરી વિદાય કે એટલું જ હું કમર પાસે માંડું છું.

અમ ન પહેલે વલયે હૈં, ચીર ન મરખાનોમાં બીડા, સિંધ મિટ બનેશી ઉંઝે હલસત. વિશે નિષ્કામિલ મેં હૈં.

બંધે મારવાડા

અહિં અહિં અહિં

